

УДК 76.025.4:7.071.5

[https://doi.org/10.31652/3041-1017-2026\(8-1\)-23](https://doi.org/10.31652/3041-1017-2026(8-1)-23)

ВОЛОДІННЯ ГРАФІЧНИМИ ТЕХНІКАМИ ЯК ПЕРЕРОГАТИВА РЕСТАВРАТОРА У ВИБОРІ МЕТОДИКИ РЕСТАВРАЦІЇ ТВОРІВ ГРАФІКИ ТА ФОРМУЛЮВАННЯ РЕКОМЕНДАЦІЙ ЩОДО ЇХ ЗБЕРЕЖЕННЯ

Оксана Кліщ

Кам'янець-Подільський національний університет імені Івана Огієнка, м. Кам'янець-Подільський, Україна

Надійшла до редакції / Received: 5.02.2026 Схвалено до друку / Accepted: 19.03.2026

Анотація

Дослідження зосереджується на вивченні важливих питань реставраційної освіти, таких як аналіз переліку предметів практичної підготовки майбутніх реставраторів, врахування компетентностей які можуть забезпечитися дисциплінами із графічного циклу, приділення уваги вивченню рекомендованих умов зберігання й експонування пам'яток історії та культури. Автор обґрунтовує, що якість реставрації графічних творів безпосередньо залежить від глибокого знання реставратором характеристик матеріалів і графічних технік та наголошує, що матеріалознавчий аналіз нарівні з мистецтвознавчим є фундаментом реставраційного процесу, дозволяючи прогнозувати результати втручання та забезпечувати збереження автентичності пам'ятки. У статті розглянуто досвід науково-реставраційного осередку Кам'янець-Подільського національного університету імені Івана Огієнка у підготовці художників-реставраторів та налагодженні співпраці з Кам'янець-Подільським державним історичним музеєм-заповідником для розширення послуг із відновлення фондів. Особлива увага приділена специфічним техніками естампу, що дозволить точніше «прочитати» авторський задум графічних творів регіональних митців. У роботі деталізовано комплексний підхід до збереження пам'яток графічного мистецтва, що включає аналіз паперової основи (визначення рН, типу волокон), ідентифікацію барвників та діагностику причин руйнування. Перераховано методики нейтралізації кислотності, зміцнення паперу та сучасні способи сухого очищення. Окремим блоком виділено роль цифровізації як інструменту реконструкції втрачених елементів та засобу збереження інформації в умовах воєнного стану. Сформульовано рекомендації щодо превентивної консервації графіки, які включають дотримання температурно-вологісного режиму, обмеження освітленості та використання безкислотних архівних матеріалів для зберігання. Стаття підкреслює, що лише синтез традиційних художніх навичок, наукового підходу та новітніх технологій забезпечує якісне збереження культурної спадщини.

Ключові слова: реставраційна освіта, реставрація графіки, матеріалознавчий аналіз, естамп, нейтралізація кислотності, очищення, превентивна консервація, цифровізація..

UDC 76.025.4:7.071.5

[https://doi.org/10.31652/3041-1017-2026\(8-1\)-23](https://doi.org/10.31652/3041-1017-2026(8-1)-23)

PROFICIENCY IN GRAPHIC TECHNIQUES AS A RESTORER'S PREROGATIVE IN CHOOSING RESTORATION METHODOLOGIES FOR GRAPHIC WORKS AND FORMULATING RECOMMENDATIONS FOR THEIR PRESERVATION

Oksana Klishch

Kamianets-Podilskyi Ivan Ohienko National University, Kamianets-Podilskyi, Ukraine

Abstract

The research focuses on exploring critical issues in restoration education, such as analyzing the curriculum of practical training for future restorers, incorporating competencies provided by graphic cycle disciplines, and focusing on the study of recommended storage and exhibition conditions for historical and cultural monuments. The author substantiates that the quality of graphic art restoration directly depends on the restorer's profound knowledge of material characteristics and graphic techniques, emphasizing that material science analysis, alongside art historical research, is the foundation of the entire restoration process, allowing for the prediction of intervention outcomes and ensuring the preservation of the monument's authenticity.

The article examines the experience of the scientific and restoration center at the Kamianets-Podilskyi Ivan Ohienko National University in training artist-restorers and establishing cooperation with the Kamianets-Podilskyi State Historical Museum-Reserve to expand services for the restoration of museum collections. Special attention is given to specific printmaking techniques, which enable a more accurate "reading" of the artistic intent behind graphic works by regional artists.

The paper details a comprehensive approach to preserving graphic art monuments, including the analysis of the paper base (determination of pH and fiber type), identification of pigments, and diagnostics of the causes of degradation. Methodologies for acidity neutralization, paper strengthening, and modern dry-cleaning methods are listed. A separate section highlights the role of digitalization as a tool for reconstructing lost elements and a means of preserving information under martial law conditions. Recommendations for the preventive conservation of graphics are formulated, covering the maintenance of temperature and humidity regimes, illumination limits, and the use of acid-free archival materials for storage. The article underscores that only the synthesis of traditional artistic skills, a scientific approach, and cutting-edge technologies ensures the high-quality preservation of cultural heritage.

Keywords: : restoration education, graphics restoration, material science analysis, printmaking, acidity neutralization, cleaning, preventive conservation, digitalization.

Постановка наукової проблеми. Якість реставрації графічного твору безпосередньо і значною мірою залежить від глибокого знання характеристик та властивостей матеріалів, оскільки саме матеріалознавчий аналіз, на рівні із мистецтвознавчим, є фундаментом усього реставраційного процесу. Також важливим питанням у процесі реставраційної освіти є приділення уваги вивченню умов зберігання й експонування пам'яток історії та культури, оскільки освіта реставратора не може бути

повною без розуміння важливості захисту творів мистецтва від агресивного навколишнього середовища. А додатковою компетентністю, затребуваною сьогодні в реставраційній галузі є розуміння важливості цифровізації музейних експонатів задля збереження та можливості відновлення інформаційних даних в часі підвищених ризиків в умовах воєнного стану.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Висвітленню процесу теоретичної та практичної підготовки майбутніх реставраторів приділяє

увагу значна частина фахівців українських реставраційних шкіл (Ластовкіна, 2026, Борисенко, 2022).

Осмислення історичної спадщини реставрації на теренах України потребує розгляду не тільки в історичному аспекті, але й педагогічному, оскільки у такому випадку вивченню підлягає проблема становлення та розвитку реставраційної педагогіки, впливають ключові методичні засади та специфічні риси української школи реставрації (Якубовська, 2019. с. 192). Звернення до регіональних особливостей розвитку художньоосвітньої сфери може стати підґрунтям для вдосконалення художньої освіти в соціокультурних умовах ХХІ ст. (Кравчук, 2017. с. 498)..

Необхідність побудови системного підходу до підготовки фахівців із реставрації пам'яток образотворчого мистецтва, зокрема графіки, яка піддається умовам природного старіння, деградації матеріалів та впливів воєнного стану.

Дослідження має на меті обґрунтувати залежність вибору методики реставрації від глибини розуміння технології створення твору і властивостей його основи та впровадити передовий світовий досвід у вітчизняну освітньо-реставраційну практику.

Виклад основного матеріалу. Науково-реставраційний осередок Кам'янець-Подільського започаткував свою історію в 2005 році, коли при кафедрі образотворчого і декоративно-прикладного мистецтва та реставрації творів мистецтва (ОДПМ та РТМ) Кам'янець-Подільського національного університету імені Івана Огієнка (К-ПНУ) розпочали підготовку фахівців за спеціальністю Реставрація творів мистецтва (Якубовська, 2019). Розвиток таких регіональних центрів професійної реставраційної освіти викликає значну цікавість, з огляду на те, що музеї місцевого значення потребують регулярної співпраці із фаховими реставраторами та науково-дослідними установами. Їх фонди містять значну кількість експонатів, які часто перебувають у критичному стані. Наприклад, Кам'янець-Подільський державний історичний музей-заповідник (К-ПДІМЗ) має фондосховища, у яких налічується більше 160 тис. різних пам'яток, третина з яких – твори образотворчого мистецтва, до яких належить і графіка.

Завдяки укладенню угоди про співпрацю між К-ПНУ та К-ПДІМЗ до фондів музею було повернуто близько 250 експонатів основного та

допоміжного фондів, відновлених за правилами музейної реставрації, доповнених мистецтвознавчими розвідками та реставраційними паспортами. Проте, основний акцент співпраці – реставрація олійного живопису на полотні. Також, в роботу беруться експонати із поліхромним різьбленням чи живопис на дерев'яній основі, а от до реставрації графічних творів потрібно залучати допоміжних фахівців.

Без сумніву, якість реставраційних робіт буде залежати від професійної підготовки реставратора, в тому числі й класичної художньої. Він має володіти компетентностями, що забезпечуються малюнком, живописом, композицією. Якщо ми говоримо про відновлення графічних творів, то цей перелік можна продовжити техніками ілюстрування, станкової та естампної графіки, типографікою. Адже реставрація – це не лише технічне відновлення матеріалу, а й глибоке розуміння художньої мови твору. Без професійних мистецьких навичок реставратор не здатен точно «прочитати» авторський задум і коректно втрутитися у структуру твору. Розуміння технології створення, наприклад, ліногравюри, офорту або архітектурної кальки буде прерогативою для прийняття реставраційних рішень.

Враховуючи мету дослідження, хочеться акцентувати увагу саме на важливості вивчення естампної графіки. Естамп (фр. *estampe*, досл. «відбиток») – твір друкованої графіки (гравюра, офорт, літографія, шовкографія тощо), який являє собою відбиток на папері, рідше – на шовку та інших матеріалах (Презентація дисципліни «Естамп»). Сьогодні кордон між гравюрою та друкованим зображенням розмивається, як і межа між твором мистецтва та промисловим продуктом. У мистецькій освіті важливо не лише зберегти традиційні техніки, а й навчати студентів ефективно користуватися новітніми інструментами. Один з найдоступніших і найвиразніших видів графіки для навчання студентів у ВНЗ – це гравюра на лінолеумі (Герасімова, Рахубенко, 2025. с. 304). Це вид гравюри високого друку, при якому малюнок вирізається на лінолеумі або іншій полімерній основі, покривається фарбою та відтискається на папір (Ліногравюра). Дослідники відзначають, що поєднання ручного та цифрового підходів формує у майбутніх художників-реставраторів уміння працювати з різними технологіями.

Використання графічних редакторів на етапі підготовки ескізів сприяє розвитку креативності, дозволяє глибше зрозуміти принципи композиції, а робота в матеріалі дозволяє вибрати методи делікатного відновлення ліногравюрних матриць без втрати автентичності авторського задуму, поєднуючи традиційні принципи реставрації з інноваційними підходами (Герасімова, Рахубенко, 2025).

Серед методів реставрації матриць виділяють: механічну заміну (класичний і найнадійніший спосіб, що полягає у вирізання пошкодженої ділянки і вклеюванні на її місце точно підігнаного фрагмента нового матеріалу з потрібним рельєфом); заповнення спеціалізованими акриловими пастами, гумовими клеями або епоксидними смолами (сучасний підхід, притаманний для невеликих, неглибоких втрат, але заповнювач має бути стійким до розчинників); тимчасова корекція малярним скотчем чи тонкою фольгою (якщо потрібно заблокувати друк невеликої ділянки лише для одного відбитка). Така практика має важливе значення для інтеграції мистецтва друку в реставраційну діяльність, де цифрові графічні інструменти та сучасні матеріали допомагають відтворювати пошкоджені або втрачені елементи друківаних композицій (Герасімова, Рахубенко, 2025).

З погляду на потребу безпосереднього відновлення відбитків, які потрапляють до фондів музею також буде корисним для освіти реставратора матеріалознавство у контексті естампної графіки, адже це може допомогти у розумінні проблеми деструкції чи втрати фарбового шару.

Цікавою є історія відновлення кольорової ліногравюри під назвою «Café Deutschland Gut» (1983) німецького художника Йорга Іммендорфа із фондів Бруклінського музею, описана Джонатаном Дероу (Derow, 1993). У службовій записці музею 1985 року зазначалося, що відбиток був у надзвичайно крихкому стані, з активним відшаровуванням фарби та втратами, і за жодних обставин не повинен експонуватися. На жаль, ця робота страждала від серйозного ступеня притаманного дефекту. Частково це пов'язано зі значним деформуванням основи, але головним чином – з несумісністю матеріалів, які використовував художник: нижній шар – фарба на основі розчинника, а шар ліногравюри був надрукований товстою фарбою на водній основі.

У важких ділянках фарба на водній основі схожа на фарбу для плакатів з матовим покриттям тріскалася, відшаровувалася та скручувалася, не маючи змоги ефективно зчепитися з нижнім шаром фарби на основі розчинника.

Згинання основи, ймовірно, частково було пов'язане з вологою, яка потрапляла на величезний аркуш машинного виготовлення під час процесу друку, а частково – з клейкою стрічкою, яку художник наклеїв на всі чотири краї зворотного боку.

Під час розробки плану дій реставратор звертався до колег, у колекції яких були гравюри із цієї ж серії. Багато хто витратив чимало часу, намагаючись закріпити відшаровану та закручену фарбу, проте жоден не вважав відновлення повністю успішним і більшість відмовилася від нього. На противагу, Дж. Дероу описує успішну методіку із застосуванням ефіру целюлози Klucel G (який може використовуватись реставраторами паперу як консолідант або клей) і рекомендує її як прийнятну для подальшого зберігання в музейному середовищі (Derow, 1993).

Знання процесу виконання творів естампної графіки буде корисним для здобувачів і з погляду на необхідність здійснення експертизи творів графіки, для ознайомлення майбутніх реставраторів з матеріалами, різновидами графічних творів та їх технологічними особливостями, для розуміння особливостей деградації матеріалів та процесів проведення реставраційно-консерваційних заходів для їх збереження. При цьому студент набуватиме компетентностей, передбачених стандартом вищої освіти за спеціальністю: ЗК 2. Здатність зберігати і примножувати культурно-мистецькі, екологічні, моральні, наукові цінності і досягнення суспільства на основі розуміння історії та закономірностей розвитку предметної галузі, її місця у загальній системі знань про природу і суспільство; ЗК 5. Здатність до абстрактного мислення, аналізу та синтезу; ЗК 6. Здатність застосовувати знання у практичних ситуаціях; СК 6. Здатність інтерпретувати смисли та засоби їх втілення у мистецькому творі; СК 8. Здатність проводити аналіз та систематизацію зібраної інформації, діагностику стану збереженості матеріально-предметної структури твору мистецтва, формулювати кінцеву мету реставраційного втручання; СК 9. Здатність використовувати професійні знання у

практичній та мистецтвознавчій діяльності; СК 15. Здатність застосовувати традиційні та альтернативні інноваційні технології в процесі експертної діяльності та мистецтвознавчої експертизи; СК 17. Володіння методами мистецтвознавчого аналізу та експертизи, атрибуції, класифікації мистецьких об'єктів та пам'яток культури; СК 22. Здатність вести експертну діяльність у музеях, галереях, бібліотеках, архівах та інших організаціях.

Набуті компетентності сприятимуть якісному матеріалознавчому аналізу та діагностиці стану пам'ятки графічного мистецтва, а відтак і ефективному вибору методик втручання. Тобто, сприятимуть здійсненню комплексу науково обґрунтованих заходів щодо зміцнення фізичного стану та поліпшення зовнішнього вигляду, розкриття найбільш характерних ознак, відновлення втрачених або пошкоджених елементів музейних предметів та предметів музейного значення із забезпеченням збереження їх автентичності, що і є суттю реставрації (Термінологія законодавства).

Графічні твори (малюнки, гравюри, акварелі, пастелі, документи) є вкрай чутливими до навколишнього середовища через органічну природу основ (папір, картон, пергамент) та різноманітність барвників, тому їх матеріалознавчий аналіз є необхідною складовою дослідження, яке і буде першим кроком реставраційних заходів. Комплексне дослідження має включати: аналіз основи – визначення типу паперу (ганчір'яний, целюлозний), його кислотності (рН), наявності фоксингів (плям), ступеня механічних пошкоджень; аналіз барвників – виявлення техніки (акварель, гуаш, туш, олівець, пастель, чорнило) та дослідження їхньої чутливості до води, розчинників чи світла; діагностику стану – визначення причин руйнування (біологічні, хімічні, фізичні).

Наступним кроком буде вибір методики. Застосування водних та неводних методів нейтралізації кислотності та створення «лужного резерву» для паперу з низьким рН (кислого), щоб запобігти подальшому руйнуванню, проте, це вимагає високої кваліфікації реставратора і спеціально обладнаних робочих місць, оскільки розчини дуже шкідливі для здоров'я (Борисенко, 2021).

Далі справа переходить до укріплення та реставрації основи. Сюди входить усунення деформацій (класичним пресуванням або

японською технікою карібарі для сильно деформованого або крихкого паперу (Борисенко, 2023)), вибір клеючої речовини (крохмальний клейстер, метилцелюлоза, інші синтетичні реставраційні клеї), який залежить від щільності, фактури і стану паперу та вибір реставраційного паперу для закріплення розривів чи дублювання (японський папір різної щільності), що базується на масі та міцності оригіналу.

Наступний крок – очищення. Якщо матеріалознавчий аналіз показує, що барвники (наприклад, деякі види туші чи анілінові барвники) є водорозчинними, реставратор відмовляється від водних ванн, обираючи між методами сухого очищення (механічним чищенням, використанням CO₂ (сухого снігу) або лазерною абляцією залежно від стійкості фарбового шару (Борисенко, 2022)) або гелевими технологіями. При видаленні плям та фоксингів матеріалознавство дозволяє підібрати специфічні ферменти або хімічні агенти для видалення плям (наприклад, іржавих плям або слідів клею) без пошкодження структури волокон паперу та барвників.

Додатковим кроком може бути реконструкція зображення за допомогою цифрових технологій та графічних редакторів, адже зараз, у період стрімкого технологічного розвитку, але водночас і підвищеного ризику, музейна спадщина України перебуває на етапі активного оцифрування колекцій. І тут цифровізація відіграє роль не лише засобу фіксації, а й збереження і популяризації культурної спадщини.

Також, важливим питанням реставраційної освіти постає вивчення шляхів превентивного захисту колекцій. До них належить організація належних умов збереження та відповідне пакування. Після відновлення твору не можна допустити до його повторної деструкції. Збереження творів графіки (малюнки, естампи, акварелі, гравюри) потребують особливого підходу через чутливість матеріалів (папір, фарби) до світла, вологи та механічних пошкоджень. Основні рекомендації, базуються на музейних та архівних стандартах (працювати тільки в чистих бавовняних рукавичках, уникати торкання графічного шару):

- дотримання температурно-вологісного режиму, де температура стабільна 18-20 °C (різкі перепади шкідливі), а оптимальна вологість 50-

55% (занадто сухе повітря робить папір ламким, занадто вологе – провокує плісняву).

- дотримання світлового режиму, де освітленість не повинна перевищувати 50 люкс (графіка не повинна піддаватися прямому сонячному світлу, тому при експонуванні використовується розсіяне світло або спеціальні лампи з ультрафіолетовими фільтрами).

- правильне пакування та зберігання (в папках або шухлядах в горизонтальному положенні, не допускаючи згортання), де використовуються тільки архівні матеріали (безкислотний папір, картон, паспарту) і аркуші перекладаються мікалентним папером або калькою для захисту від тертя (Як зберігати фото, графіку, документи – відео-інструкція)..

Висновки. Володіння графічними техніками є необхідною складовою професійної підготовки

реставратора, оскільки забезпечує глибоке розуміння технології створення творів графіки і є визначальним чинником у виборі методики реставрації. Матеріалознавчі знання та практичні мистецькі навички дають змогу точно діагностувати стан графічного твору, визначати причини його руйнування й обирати адекватні засоби втручання без втрати автентичності. Інтеграція традиційних та сучасних технологій, зокрема цифрових, розширює можливості реставраційної діяльності, сприяє підвищенню ефективності відновлення та збереження пам'яток. Водночас вивчення умов зберігання, принципів превентивної консервації та цифровізації музейних колекцій є ключовими аспектами сучасної реставраційної освіти, що формують цілісну систему охорони культурної спадщини.

Список використаних джерел

- Derow J. P. (1993).** Jorg Immendorff's "Café deutschland gut": consolidation with klucel g and the engelbrecht radiant heat source. The Book and Paper Group Annual. Volume twelve. The American Institute for Conservation, 1993. <https://cool.culturalheritage.org/coolaic/sg/bpg/annual/v12/bp12-03.html>.
- Борисенко М. О. (2021).** Кислотність та способи її нейтралізації у процесі превентивної консервації та реставрації архітектурної графіки. Мистецтвознавчі записки. 2021. Вип. 39. С. 43-46. <http://elib.nakkim.edu.ua/handle/123456789/3466>.
- Борисенко М. О. (2022).** Методи сухого очищення творів графіки на паперовій основі. Український мистецтвознавчий дискурс, (3), 6-14. <https://doi.org/10.32782/uad.2022.3.1>.
- Борисенко М. О. (2023).** Застосування японських традиційних методів у реставрації європейського паперу. Український мистецтвознавчий дискурс, (4), 6-10. <https://doi.org/10.32782/uad.2023.4.1>.
- Герасімова Д., Рахубенко Г. (2025).** Використання сучасних матеріалів та графічних редакторів у технології ліногравюри та її реставрації. Регіональні проблеми архітектури та містобудування. 2025. №19. 302-310 <http://mx.ogasa.org.ua/handle/123456789/12318>.
- Ліногравюра. Енциклопедія сучасної України.** Режим доступу: <https://esu.com.ua/article-55548/>.
- Кравчук К. (2017).** Становлення вищої художньої освіти на Хмельниччині: проблеми та перспективи. Vzdelávanie a spoločnosť II..Medzinárodný nekonferenčný zborník. Prešovská univerzita v Prešove. 2017. 498-506 url: <https://www.pulib.sk/web/kniznica/elpub/dokument/Bernatova9/subor/Kravchuk.pdf>.
- Ластовкіна І. (2026).** Практична складова підготовки художників-реставраторів на прикладі наукової реставрації: пам'ятки з металу із позолотою. Вісник Національної академії образотворчого мистецтва і архітектури, (5), 183-188. <https://doi.org/10.32782/naoma-bulletin-2026-5-18>.
- Презентація дисципліни «Естамп».** Кременецька обласна гуманітарно-педагогічна академія ім. Тараса Шевченка. Режим доступу: https://kogpa.edu.ua/images/main_dir/add_disciples_prof/bak/obr/estamp.pdf
- Термінологія законодавства. Термін «Реставрація».** Режим доступу: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/term/25679>.
- Як зберігати фото, графіку, документи – відео-інструкція. Донецький обласний краєзнавчий музей.** Режим доступу: https://muzey-dokm.pp.ua/yak-zberigaty-fotografiiy-grafichni-tvory-dokumenty.html#google_vignette.

Якубовська О. (2019). Вплив київської школи реставрації на формування реставраційних майстерень Кам'янець-Подільського національного університету імені Івана Огієнка. Педагогічна освіта: теорія і практика, 2(26), 192–197. <https://doi.org/10.32626/2309-9763.2019-26-192-197>.

References

- Derow J. P. (1993).** Jorg Immendorff's "Café deutschland gut": consolidation with klucel g and the engelbrecht radiant heat source. The Book and Paper Group Annual. Volume twelve. The American Institute for Conservation, 1993. <https://cool.culturalheritage.org/coolaic/sg/bpg/annual/v12/bp12-03.html>
- Borysenko M. O. (2021).** Acidity and methods of its neutralization in the process of preventive conservation and restoration of architectural graphics. *Mystetstvoznavchi zapysky*. 2021. Vyp. 39. S. 43-46. <http://elib.nakkkim.edu.ua/handle/123456789/3466> [in Ukrainian].
- Borysenko M. O. (2022).** Methods of dry cleaning of graphic works on a paper basis. *Ukrainskyi mystetstvoznavchyi dyskurs*, (3), 6–14. <https://doi.org/10.32782/uad.2022.3.1> [in Ukrainian].
- Borysenko M. O. (2023).** Application of Japanese traditional methods in the restoration of European paper. *Ukrainskyi mystetstvoznavchyi dyskurs*, (4), 6–10. <https://doi.org/10.32782/uad.2023.4.1> [in Ukrainian].
- Herasimova D., Rakhubenko H. (2025).** Use of modern materials and graphic editors in the technology of linocut and its restoration. *Rehionalni problemy arkhitektury ta mistobuduvannia*. 2025. №19. 302-310 <http://mx.ogasa.org.ua/handle/123456789/12318> [in Ukrainian].
- Linocut. Encyclopedia of Modern Ukraine.** Rezhym dostupu: <https://esu.com.ua/article-55548/> [in Ukrainian].
- Kravchuk K. (2017).** Formation of higher art education in Khmelnytskyi region: problems and prospects. *Vzdelavanie a spolocnost' II.. Medzinárodný nekonferenčný zborník. Prešovská univerzita v Prešove*. 2017. 498-506 url: <https://www.pulib.sk/web/kniznica/elpub/dokument/Bernatova9/subor/Kravchuk.pdf> [in Ukrainian].
- Lastovkina I. (2026).** Practical component of training artist-restorers on the example of scientific restoration: monuments made of metal with gilding. *Visnyk Natsionalnoi akademii obrazotvorchoho mystetstva i arkhitektury*, (5), 183–188. <https://doi.org/10.32782/naoma-bulletin-2026-5-18> [in Ukrainian].
- Presentation of the discipline "Estamp".** Kremenetska oblasna humanitarno-pedahohichna akademiiia im. Tarasa Shevchenka. Rezhym dostupu: https://kogpa.edu.ua/images/main_dir/add_disciples_prof/bak/obr/estamp.pdf [in Ukrainian].
- Terminology of legislation. The term "Restoration".** Rezhym dostupu: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/term/25679> [in Ukrainian].
- How to store photos, graphics, documents - video instruction.** Donetskii oblasnyi kraieznavchyi muzei. Rezhym dostupu: https://muzey-dokm.pp.ua/yak-zberigaty-fotografiiy-grafichni-tvory-dokumenty.html#google_vignette [in Ukrainian].
- Yakubovska O. (2019).** Influence of the Kyiv school of restoration on the formation of restoration workshops of Kamianets-Podilskyi Ivan Ohiienko National University. *Pedahohichna osvita: teoriia i praktyka*, 2(26), 192–197. <https://doi.org/10.32626/2309-9763.2019-26-192-197> [in Ukrainian].

Про автора

Оксана Клішч, кандидат архітектури, старший викладач Кам'янець-Подільського національного університету імені Івана Огієнка, м. Кам'янець-Подільський, Україна, e-mail: klischch@kpnu.edu.ua

About the Author

Oksana Klishch, Candidate of Architecture, Senior Lecture of Kamianets-Podilskyi Ivan Ohiienko National University, Kamianets-Podilskyi, Ukraine, e-mail: klischch@kpnu.edu.ua